

Forkortet utsnitt fra kap 10 i Sigurd Skirbekk: *Ideologi, myte og tro ved slutten av et århundre. Sosiologisk kulturteori og funksjonsanalyse*. Tano / Aschehoug, Oslo 1999.)

Sigurd Skirbekk:

Familiestruktur og funksjoner

Familiestruktur

Vi kan begynne med å sirkle inn en bestemmelse av hva som er en familie. *US Bureau of Census* har gitt denne definisjonen: *En familie er to eller flere personer som lever sammen og som er forbundet til hverandre gjennom slektskap, ekteskap eller adopsjon*. Andre har gitt mer omfattende beskrivelser av hva som rettelig kan kalles en familie.

Familieforskeren Dolf Zillmann fra University of Alabama har satt opp ni egenskaper som de viktigste, varigste og mest verdsatte egenskaper ved en familie: 1) Et par bestående av en mann og en kvinne utgjør kjernen i en familie. 2) Dette paret forplikter seg til å bo sammen for en ubegrenset tid, potensielt for hele livet. 3) Paret intenderer å få barn og får det eventuelt også. 4) Paret er beredt til å ha omsorg for sine barn. 5) Paret vil støtte barna til mental, emosjonell, moralsk og økonomisk uavhengighet. 6) Paret bidrar til felles framtidige økonomiske mål. 7) Paret aksepterer seksuell eksklusivitet. 8) Paret aksepterer at tilfredsheten i familien er avhengig av en stadig investering i tid og tiltak. 9) Paret aksepterer å måtte motstå fristelser som ville bringe familien i disharmoni og gi grunnlag for konflikt og vold.

Den ene av disse definisjonene kunne kalles en minimumsdefinisjon, uten moralske mål, den andre en maksimumsdefinisjon med moralske mål. Men selv om vi går ut ifra minimumsdefinisjonen, blir det ikke meningsfullt å snakke om en familie i alle tilfeller der vi finner flere personer som bor sammen, enn si der vi finner enkeltpersoner som utgjør en husholdning. Ikke desto mindre kan det være sosiologisk betydningsfullt å notere seg de statistiske beregninger i vårt land som går ut på at andelen husholdninger med bare én person har økt fra 33 pst av alle hushold i 1984 til 41 pst i 1994.

Det er lett å konstatere at både familieform og familieideal er forskjellig i forskjellige samfunn, og at de har endret seg over tid. Men denne konstateringen tilsier ikke at alle familieformer er, eller har vært, like funksjonelle for alle samfunn og befolkningsgrupper. Heller ikke tilsier dette at variasjonsbredden er uten grenser. De familieformene vi kan studere - og det vil i praksis si et utvalg av de formene som har vært funksjonelle nok til å overleve til i våre dager - viser alle en del likhetstrekk. For det første er det grunn til å peke på at familietilhørighet i alle samfunn oppfattes som en viktig del av et individs identitet og tilhørighet. Stiftning av og inntrede i en familie er overalt ritualisert. Videre finner vi at disse ekteskapsritene følger samfunnsbestemte regler. De er ikke bare noe paret finner på. Under ritualen skal normalt representanter for parets to slekter være tilstede. Dessuten skal en prest, en sjaman eller en representant for storsamfunnet foreta de riter som markerer partenes

statusovergang. Alt dette tilsier at familiedannelse over alt oppfattes å være et samfunnsanliggende og ikke bare en privatsak.

I midten av dette århundre var det, i alle fall i sosialantropologiske miljøer, vanlig å hevde at de fleste "samfunn" på denne jord tillot polygami, selv om langt de fleste mennesker levde i samfunn som bare tillot monogami. Også de fleste av dem som levde innenfor samfunn som tillot polygami, levde selv i monogame familier. I funksjonell sammenheng kan det være vel så interessant å notere seg at alle ledende moderne samfunn er preget av den monogame normen. Sosialantropologen George Murdock, som var opphavsmann til opptellingen av "samfunn", fant igjen *kjernefamilien* i alle de tohundreogfemti samfunnene som antropologen på den tid hadde noenlunde sikre data om. Familieformene kunne variere, det samme kunne forpliktelsene for slektninger utenfor kjernefamilien, men far-mor-barn forholdet var overalt en sosial enhet med viktige oppgaver. Dette betydde at kjernefamilien ikke er en ny familieform eller bare en borgerlig oppfinnelse.

Denne bakgrunnen tilsier at det kan være noe ganske dramatisk som har skjedd i vår tid, og spesielt i vår del av verden, hvis det som har vært den mest grunnleggende sosiale enheten i alle tidligere samfunn er gjort til en privatsak på et marked for parforhold, samtidig som kulturliv og myndigheter oppfatter seg som nøytrale hvis de tilstreber mest mulig likestilling mellom ulike typer av pardannelser.

Historisk kjenner vi til mange former for pardannelser, men alle disse formene har aldri vært aksepterte, og slett ikke likestilte. Kingsley Davis har laget en oppstilling av forskjellige typer av parforhold ved å plassere dem på et kontinuum fra de løse til de faste. Hans liste så slik ut: Tilfeldige bekjentskaper (*liaison*), samboenheter (*cohabitation*), par basert på gjensidige overenskomster (*concensual unions*), sivilekteskap (*common law marriage*) og ekteskap (*marriage*). Det er de siste som har vært rettslig regulerte, og de som har vært tillagt fulle forpliktelser og funksjoner. Det er disse som i første rekke har vært i tilbakegang.

Det er alltid et spørsmål hvor langt bakover det er riktig å gå for å få et sammenliknende perspektiv på utviklingen i våre samfunn. Familiehistorikeren Carle C. Zimmermann har ment at prosesser i moderne vestlig sivilisasjon kan sammenliknes med prosesser i de antikke sivilisasjoner. Når det gjelder gresk og romersk sivilisasjon, mente han å kunne føre belegg for at forfallsperiodene i disse statsdannelsene hadde sammenheng med nokså likeartede endringer i forhold til familieinstitusjonen. Zimmermann førte opp elleve kjennetegn på forfallet: 1) Økt utbredelse av raske skilsmisser. 2) Nedgang i familienes barnetall og tilbakegang i det totale folketallet. 3) Eliminering av den reelle mening med ekteskapsinngåelsen. 4) Oppslutning om negative tolkninger av fortidens helter og dyder. 5) Utbredelse av teorier om at kameratekteskap eller løsere familieformer vil avhjelpe problemene. 6) Folk som var gift under eldre familietradisjoner ble nektet å opprettholde sine tradisjoner, mens yngre unndro seg de samme forpliktelsene. 7) Spredning av antifamilisme fra urbane og psevdointellektuelle kretser. 8) Nedbrytning av de fleste hemninger mot ekteskapsbrudd. 9) Ungdomsopprør mot foreldre slik at foreldreskap ble vanskeligere. 10) Økning av ungdommelige avvik. 11. Akseptering av forskjellige former for seksuell perversjon.

Det er her grunn til å gå skrittvis fram før vi eventuelt trekker de mest drastiske slutninger. Hvis vi ser på økningen i vår tid av antall skilsmisser, så kan dette være uttrykk for at ekteskapet står svakere enn tidligere. Nedgangen i det årlige antall

giftermål i en befolkning som ellers ikke er preget av store forskjeller i aldersklassenes størrelser, tyder på det. På slutten av 1960-tallet var det i vårt land nærmere 30 000 som giftet seg årlig. På begynnelsen av 1990-tallet var tallet sunket til rundt 20 000. Mens 18 pst av alle kvinner 20-49 år i 1970 var ugifte, var dette tilfelle for 33 pst i 1991. På et gitt tidspunkt på nittitallet kan vi finne at en mindre andel av befolkningen levde i samliv enn det som var tilfelle et par tiår tidligere. Men den største forskjellen består i at langt flere levde i samboerforhold, en status med flere slags innhold, men med det felles at den er mindre institusjonell og mindre stabil enn ekteskapene. Midt på 1990-tallet ble nærmere halvparten av alle barn i landet født av mødre som ikke var gift.

I sosiologien ble det lenge tatt for gitt at det som skjedde med den ekteskapsregulerte familie kunne forklares som en form for tilpasning til nye samfunnsforhold, som riktignok kunne innebære en del problemer i en overgangsfase. Dette har vært et hovedmønster for fortolkningene blant sosiologiske familieteoretikere i annen halvdel av vårt århundre, fra Talcott Parsons til Anthony Giddens. Imidlertid finnes det også en annen og mer tilsidesatt tradisjon i faget, representert ved navn som Carle C. Zimmerman og David Popenoe. Disse har sett utviklingen som uttrykk for et forfall av en viktig samfunnsinstitusjon. Spørsmålet om hvilke av disse to tolkningene som har mest for seg, kunne avklares hvis fagfolk ble enige om hvorvidt utviklingen pekte mot tilstander innenfor eller utenfor funksjonelle minstemål for en samfunnsutvikling.

Familie og ufrakommelige funksjoner

Det er ikke vanskelig å finne eksempler på at noen har tjent og noen har tapt på den ekteskapelige avinstitusjonaliseringen av familieformene. På den positive siden er det oftest karrieremulighetene til selvbevisste kvinner som framheves. På den annen side er det heller ikke vanskelig å finne eksempler på individer som har tapt på framveksten av løsere familieformer. Ellers er det oftest barn som framheves, barn som lever i frykt for at deres foreldre skal skille lag og som stadig oftere må belage seg på å leve i oppløste familier eller være underlagt steforeldre.

Det er ikke helt enkelt å veie vinnere mot tapere, dersom målestokken for ønsket eller ikke ønsket utvikling skulle være et regnskap over øking og minsking av individers lyst og lidelse. Dette er da også et mål som bare indirekte forteller noe om det vi her er ute etter å si noe om, nemlig kulturens påvirkning av samfunnet til større eller mindre funksjoneringsevne. Vanligvis vil funksjonsanalyser måtte basere seg på andre typer av data enn individuelle lystkalkyler. For å kunne vurdere om en viss form for modernitetstilpasning peker mot tilstander innenfor eller utenfor funksjonelle grenser, må vi først ta stilling til om familien har noen funksjoner som er så viktige at ingen samfunn i lengden kan overse dem. Dernest må vi ta stilling til om disse funksjonene er avhengige av en bestemt institusjon, med andre ord om en avinstitusjonalisering eller en overføring av oppgaver fra familie til andre institusjoner er funksjonelt realistisk.

Vi kan begynne med å spørre hva som er familiens samfunnsmessige funksjoner. Sett i et historisk perspektiv, eller i et sammenliknende sosialantropologisk perspektiv, kunne det settes opp en lang liste over funksjoner som har vært knyttet til familien. Familien har bestemt både folks tilhørighet og trygghet, sørget for produksjon av mat og andre livsnødvendigheter, tatt seg av unge og gamle, syke og hjelpeløse, stått for bytte av varer og tjenester og vært et bindeledd mellom individet og storsamfunnet. Moderniteten har ført til en differensiering og spesialisering av disse funksjonene. I forhold til tidligere knyttes det i dag flere forventninger til familien som et emosjonelt rom og som en base for fritidsaktiviteter. Spørsmålet blir om dette er nødvendige funksjoner som berettiger til krav om en bestemt institusjon. I første omgang må vi spørre hvilke familierelaterte oppgaver som er så viktige at samfunnet ville miste viktige forutsetninger for sin funksjonalitet dersom oppgavene ikke ble ivare tatt på en forsvarlig måte.

Talcott Parsons besvarte dette spørsmålet ved å vise til tre eller fire familierelaterte forutsetninger eller *requisites* som ingen samfunn, og aller minst de moderne, i lengden ville kunne klare seg foruten. Det gjaldt reproduksjonen, primærsosialiseringen av barn og det å være en identitetsoppretholdende primærgruppe, som de fleste mennesker vil være avhengige av. For øvrig har regulering av seksualitet vært nevnt som en egen "requisite". Ordne samfunn forutsetter en viss orden på folks seksualliv. Et samfunn klarer seg ikke uten erotiske bindinger mellom folk eller uten en regulering av disse bindingene. Dessuten må folk forventes å ta ansvar for sitt avkom.

Når det gjelder reproduksjonen, er dette den oppgaven som det er minst problematisk å tilordne til en funksjonell analyse. Uten en nyrekruttering vil et samfunn dø ut. Det er i praksis begrenset i hvor stor grad en rekruttering kan baseres på innvandring fra andre samfunn og kulturer, hvis nye generasjoner skal forventes å ha primærlojalitet til et samfunn med en gitt historisk tradisjon, og være villig til å forsvare og å føre denne tradisjonen videre. I eldre tider fikk folk langt flere barn enn det antallet som vokste opp, for ikke å snakke om det antallet som i neste generasjon fikk egne barn. Det kan tenkes mer humane og likevel funksjonelle alternativer til disse tilstandene. Men det kan også tenkes alternativer som peker utenfor det funksjonelle, uavhengig av om en første generasjon vil oppleve dette som positivt eller ikke for seg og sine. Overbefolkning er en form for dysfunksjonell tilpasning som kan bli truende for et samfunn, spesielt hvis det ikke finnes emigrasjonsmuligheter. En annen dysfunksjonell tilpasning vil være et barnetall som i lengre tid blir liggende under reproduksjonsgrensen.

Funksjonelt sett er det heller ikke problematisk å hevde at et samfunn må ha ordninger til å ta seg av barna i de første leveår. Dette er ikke bare nødvendig for å sikre barnas umiddelbare behov, men også for gradvis å kunne føre barn inn i en samfunnstradisjon og bidra til å utvikle deres egenskaper slik at de kan fungere i samfunnet, fortrinnsvis på en personlig måte.

Endelig må familien framholdes som samfunnsborgernes nærmeste og varigste primærgruppe - også for voksne - selv om det her kan være snakk om tilhørighet både til en orienteringsfamilie og til en reproduksjonsfamilie. Familien skal ikke bare sørge for medlemmenes materielle og sosiale behov, kontaktnett og privatliv. Den skal også være en samordnende enhet for individets erfaringer. Familien blir viktig som en emosjonell base for folks deltakelse i samfunnet, for å tale med Talcott Parsons.

Gitt at det kan argumenteres for at dette er viktige funksjoner som et moderne samfunn ikke kan være foruten, ikke uten at det etter hvert får alvorlige og ødeleggende konsekvenser, så kan vi spørre hva dette betyr for en forståelse av ekteskapsinstitusjonens funksjon: Er det rimelig å tenke seg at disse funksjonene kunne overtas av offentlige organer, av barnehager og opplæringssentra, og at den ekteskapsregulerte familie kunne bli ett av flere tilbud for folks sosiale tilknytning, spesielt beregnet på de som foretrekker trygghet framfor frihet?

Svaret på dette spørsmålet avhenger av i hvilken grad en befolkning trenger institusjonelle føringer for at tilstrekkelig mange skal gjøre livsvalg som er funksjonelle for samfunnet. Dessuten avhenger svaret av om det kan argumenteres for at ekteskapet, i motsetning til andre former for pardannelser, har strukturelle egenskaper som gjør at nettopp ekteskapet framstår som det gjennomgående mest funksjonelle valg for pardannelse også i vår tid. Det er i denne forbindelse grunn til å framheve to egenskaper ved instituerte familier; både de indre føringer, knyttet til partenes roller og forpliktelser til hverandre, og den ytre avgrensning som skal beskytte familiefæren mot norminvadering fra andre institusjoner i samfunnet. I vår type samfunn vil det i første rekke si fra økonomisk avledede markedsnormer og fra likhetsnormer utgått fra en politisk-byråkratisk institusjon. Begge deler kan bidra til å destabilisere familieenheten.

Hvordan familiefunksjonene blir taklet, kan forventes å bli påvirket av strukturelle forhold. I ethvert menneskesamfunn er reproduksjon avhengig av mye mer enn biologiske drifter. I moderne samfunn, der barnetallet er enda mer avhengig av partenes vilje og aktive beslutninger enn i tidligere samfunn, kan reproduksjonen få karakter av en langtidsinvestering. Institusjonelle rammer som kan gi en tro på at parforholdet blir varig, og som dessuten kan foreskrive plikter og samarbeidsformer for partene, kan forventes å bli viktige for planlegging av barnetall. I vår del av verden synes da også disse forventningene å slå til i praksis. Familiestatistikken viser at par som inngår i instituerte familieformer gjennomgående setter flere barn til verden enn par som inngår i mer uformelle enheter. I den grad forskjellen mellom en ekteskapelig og en ikke-ekteskapelig reproduksjon er avgjørende for en populasjonsreproduksjon over tid, vil dette være et mål på ekteskapets funksjonalitet. Generelt sett er det viktig for opprettholdelsen av familien at det finnes både normer og rettsregler for hvordan forskjellige konflikter skal takles. Også dette kan kreve institusjonelle føringer.

En vellykket primærsosialisering er viktig for senere sekundærsosialisering inn i bestemte sektorer av et samfunn. Selv om primærsosialiseringen kan oppfattes å være basert på et privat forhold mellom foreldre og barn, er også dette forholdet avhengig av institusjonelle rammer. Måten mødre og fedre forholder seg til sine barn på, bygger vanligvis på forbilder, og det er ikke samfunnsmessig likegyldig hva slags forbilder som stilles opp. Barns utvikling av en egen kjønnsidentitet er også avhengig av forbilder. En far som forholder seg til en bestemt kvinne og en mor som forholder seg til en bestemt mann er andre slags forbilder enn en hvilken som helst snill mann eller kvinne. Dette begrunner blant annet hvorfor homofile og enslige ikke får samme funksjonelle status i adopsjonsspørsmål som par av to kjønn.

Familiens oppgave som varig primærgruppe avhenger av at den er underlagt institusjonelle rammer som kan sikre en slik varighet. Den institusjonelle oppbygging kan også gi rammer for familiens retter og plikter i forhold til andre samfunnsinstitusjoner.

Argumentasjonen for ekteskapets funksjonelle fortrinn kunne forlenges. Det spørsmålet mange i våre dager vil stille, er likevel om ikke også andre former for pardannelser kunne bli innarbeidet og få noenlunde de samme funksjoner som ekteskapet har hatt, men samtidig være mer i overensstemmelse med moderne frihetsoppfatninger. Dette gir grunn til å se nærmere på det vi vet om forskjeller mellom ekteskap og samboerskap.